

FILOLOGIYA FANLARI NOMZODI, PROFESSOR
ZIYOVUDDIN TOSHOV
tavalludining 80 yilligiga bag'ishlangan
"HOZIRGI GLOBALLASHUV DAVRIDA FONETIKA
VA FONOLOGIYANING DOLZARB MUAMMOLARI"
mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman
materiallari

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
NEMIS FILOLOGIYASI KAFEDRASI**

**FONETIKA VA FONOLOGIYA FANLARINING TARG‘IBOTCHISI,
FILOLOGIYA FANLARI NOMZODI, PROFESSOR
ZIYOVUDDIN TOSHOV
tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlangan**

**“HOZIRGI GLOBALLASHUV DAVRIDA
FONETIKA VA FONOLOGIYANING
DOLZARB MUAMMOLARI”**

mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman

20-oktyabr 2023-yil

Buxoro – 2023

7. Xamidova, M. Француз ва узбек тилларида шериятида деопозитонимларнинг бадий кулланилиши. Бухоро давлат университети илмий ахбороти 3(10.00.00;N1), 210-215, 2020
8. Khamidova Muborak Khafizovna. SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY, 67.

“LUG'AT – TARJIMONNING ASOSIY QUROLI”

M.T. Babayev

BuxDU "Nemis filologiyasi" kafedrasida o'qituvchisi

M.M. Atadjanova

BuxDU Xorijiy tillar fakulteti 11-3TNA-21 guruh talabasi

Annotatsiya: *Maqolada tarjimaga qo'yilgan zamonaviy talablar, tarjima lug'atlarining xususiyatlari tavsiflanadi. Lug'atlarning turli parametrlarini o'lchashning maqsadga muvofiqligi va bunga ehtiyoj ko'rib chiqiladi. Yangi avlod lug'atini ishlab chiqishning nazariy jihatlari ochib berilgan.*

Аннотация: *В статье характеризуются свойства переводных словарей в контексте современных требований к переводу. Обсуждается возможность и необходимость измерения различных параметров словаря; раскрываются теоретические аспекты разработки словаря нового поколения.*

Annotation: *The article characterizes the properties of translation dictionaries in the context of modern requirements for translation. The possibility is being discussed and the need to measure various dictionary parameters; Theoretical aspects of the development of a new generation dictionary are revealed.*

Kalit so'zlar: *lug'at, lug'at turlari, tarjimon, tarjima sifati.*

Ключевые слова: *словарь, типы словарей, переводчик, качество перевода.*

Key words: *dictionary, types of dictionaries, translator, translation quality.*

“Lug'at - tarjimonning asosiy quroli”, degan gap bilan bahslashish qiyin. Darhaqiqat, lug'atsiz sifatli tarjima yaratib bo'lmaydi va ba'zi hollarda matnning ma'nosini umumiy tushunish qiyin bo'ladi. Shubhasiz, tarjimonlardan har xil turdagi lug'atlardan foydalanish talab etiladi. Tarjimon tarjimaning mukammal chiqishi uchun barcha turdagi lug'atlardan keng foydalanadi. Biroq, tarjimonning asosiy quroli ko'p tilli lug'at bo'lib, uni “tarjima lug'ati” deb ham atashadi. Tarjima faoliyatining asosi aynan undan foydalanishdir va faqat tarjima lug'ati bilan ishlagandan keyingina boshqa turdagi lug'atlarga murojaat qilish zarurati tug'ilishi mumkin. Shu bilan birga, leksikografiyada tarjima lug'atlarini tuzishga kam e'tibor qaratiladi, buni “lug'at” leksemasining o'ziga berilgan lug'at ta'riflari juda ishonchli tarzda tasdiqlaydi.

Lug'at:

1) muayyan tilda, uning hududiy yoki ijtimoiy lahjasida mavjud bo'lgan, u yoki bu yozuvchi asarlarida uchraydigan so'zlar yig'indisi, leksika;

2) so'zlar (yoki morfemalar, so'z birikmalari, iboralar va boshqalar) muayyan tartibda (alifboli, uyali, mavzuli) joylashtirilgan, tavsiflanuvchi birliklar, ularning kelib chiqishi, ma'nolari, yozilishi, talaffuzi, uslubiy mansubligi, boshqa tillarga tarjimasi haqida ma'lumotlar jamlangan kitob;

3) odamlar tomonidan ma'lum bir mavzuga oid ma'lumot, ta'rif, foydalanish, etimologiyalar, talaffuzlar, tarjimalar va boshqa ko'p narsalarni topish uchun foydalaniladigan vosita.

Lug'atlar ma'naviy madaniy sohada muhim o'rin egallaydi, ularda jamiyatning ma'lum davrda erishgan bilimlari aks etadi.

So'zni tavsiflashdagi bir qancha farqli xususiyatlariga ko'ra lug'atlarni asosan 2 turga: ensiklopedik va lingvistik (filologik) lug'atlarga ajratish mumkin. Ensiklopedik lug'at so'zlarning o'zini emas, balki ular orqali bildiriladigan predmet va tushunchalarni izohlaydi, tushuntiradi. Lingvistik lug'atlarning asosiy maqsadi esa til birligi hisoblangan so'zning ma'nolarini, turli

lisoniy xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Lingvistik lug'atlar leksikografik tavsif, mazmuni, vazifasi va usullari nuqtai nazaridan bir qancha turlarga bo'linadi, ya'ni barcha soha kishilari, keng foydalanuvchilar ommasiga mo'ljallangan izohli, imlo, orfoepik, tarjima lug'atlardir. «O'zbek tilining izohli lug'ati», «Ruscha-o'zbekcha lug'at», «Nemischa-o'zbekcha lug'at» va hokazolar ana shunday lug'atlar sirasiga kiradi. Bundan tashqari, tarjima lug'atlari mavjud. Tarjima lug'atlari yillar davomida qayta nashr etiladi, takomillashtiriladi, lekin ularning hammasi ham tarjimonning ehtiyojlarini qondira olmaydi. Keling, lug'atlarning mavjud shakllariga murojaat qilaylik. Asrlar davomida tarjimonlarning ehtiyojlariga xizmat qiladigan an'anaviy qog'oz lug'atlar (kitoblar) bo'lib, yaqin vaqtgacha ular yagona shakl sifatida qaralgan. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan ular elektron lug'atlar bilan almashtirila boshlandi, ular ma'lumotni (odatda an'anaviy shaklda va tartibda) elektron shaklda taqdim etadilar. Biroq, leksikografiyadagi eng yangi hodisani tarmoq lug'atlari kabi turli xil elektron lug'atlarning paydo bo'lishi deb atash mumkin, Ulardan foydalanganda shaxs biron bir tarmoq serverida joylashgan ma'lumotlar bazasiga kiradi va undan so'ralgan ma'lumotni oladi. Onlayn lug'atlarning yaqqol afzalligi - istalgan vaqtda o'z mazmunini doimiy ravishda o'zgartirish va qo'shish qobiliyatidir. Garchi lug'at mazmunini o'zgartirish imkoniyatiga kirish (ko'pincha ommaviy) bunday lug'atlar mazmunining to'g'riligi shubhalarni keltirib chiqarishi mumkinligiga olib keladi (shuning uchun bitta onlayn lug'atni normativ manba sifatida tavsiya qilish mumkin emas), bu onlayn lug'atlarni har daqiqada yangilash imkoniyatidir va ularni til lug'atining hozirgi holatini va (tarjima lug'atlarida) muayyan leksik birlik tarjimasini haqidagi zamonaviy g'oyalarni aks ettirishga qodir bo'lgan doimiy zamonaviy vositaga aylantiradi. Tarjima ishini osonlashtiradigan onlayn lug'atlarning yana bir xususiyati: agar bosma tarjima lug'atlaridan foydalanganda tanlangan tarjima variantining to'g'riligini tekshirish uchun turli alohida nashrlarga murojaat qilish kerak, masalan, nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda bir so'z avval nemischa-o'zbekcha lug'atda qidiriladi, so'ngra tanlangan variantning to'g'riligini tekshirish o'zbekcha -nemischa lug'at yordamida amalga oshiriladi, ammo onlayn lug'atda buni dastur yoki veb-saytdan chiqmasdan qilish mumkin. Bundan tashqari, onlayn lug'at bosma lug'atga nisbatan so'ralgan leksik element (so'z yoki ibora) uchun tarjima variantlarini tezda qidirish qobiliyati kabi muhim afzalliklarga ega. Bu imkoniyat, ayniqsa, tarjimon ishi muqarrar ravishda yuqori mahsuldorlikni talab qilishi bilan qimmatlidir. Tarjimon lug'atga kirishda boshdan kechiradigan tarjimaga diqqatni jamlashning yo'qolishi tufayli unumdorlik sezilarli darajada kamayadi. Shu munosabat bilan tarjima tezligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar bilan qog'oz lug'atlardan foydalanish ular bilan ishlash tezligi pastligi sababli deyarli imkonsiz bo'lib qoladi. Yangi aloqa vositalarining tez tarqalishi bilan hayot va til juda tez o'zgarib bormoqda. Afsuski, tan olishimiz kerakki, bosma lug'atlar bu o'zgarishlarga javob bera olmaydi va ular nashr etilishidan ancha oldin eskirib qoladi. Axir, hech kimga sir emaski, lug'atni nashr etish yillar va ko'pincha o'nlab yillar davom etadi. Natijada, bir qator hollarda, lug'at tilning lug'at tarkibining hozirgi holatini aks ettiradimi yoki yo'qmi, "eskirgan", "so'zlashuv" va boshqalar belgilaridan qanchalik to'g'ri foydalanish haqida shubhalar paydo bo'lishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, lug'atshunoslikning hozirgi holatini, xususan, tarjima lug'atlarini tuzish tamoyillarini sinchiklab o'rganish, bu tamoyillarning qaysi biri eskirganligini va lug'atshunoslikning asosiy vositasini takomillashtirish maqsadida qayta ko'rib chiqish zarurligini tushunish uchun tarjimon - axborot jamiyati sharoitida to'liq ishlashi va tarjimon oldida turgan vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishi kerak. Biz lug'atni leksik ma'lumot qidirish tizimi sifatida ko'rib chiqishni taklif qilamiz. Har qanday lug'atdan foydalanishning har bir alohida hodisasida foydalanuvchi o'ziga kerakli ma'lumotni qidiradi, xoh u so'zning tarjimasini, ta'rifi yoki leksik birlikning ba'zi bir atributi bo'lsin. Tarjima lug'atlariga nisbatan ushbu axborot-qidiruv tizimining asosiy maqsadi so'ralgan leksik birlikning shunday tarjimasini topishdir. Tizimning to'liq ishlashi, tarjimonning samarali ishlashi uchun lug'at tilning lug'at boyligini yetarli darajada to'liq ifodalashi va ushbu lug'at majmuasidan kerakli birliklarni samarali izlash vositalariga ega bo'lishi kerak.

Lug'atning yana bir muhim xususiyati - lug'at tavsifining chuqurligi. Bu xususiyat lug'at yozuvida bosh so'zdan tashqari qanday ma'lumotlar berilganligini ko'rsatadi: tarjima, aksentologik murojaat, asosiy grammatik shakllar, grammatik xususiyatlar, transkripsiya, etimologiya va hokazo. Tarjimonning asosiy quroli sifatida lug'atga qo'yiladigan zamonaviy talablar haqidagi fikrlarimizni yakunlab shuni aytish kerakki, tarjimonning an'anaviy ish shakllariga (qog'oz lug'atlari yoki

noma'lum xususiyatlarga ega lug'atlardan foydalanish) yo'naltirilgan faoliyati zamonaviy sharoitda endi to'laqonli natija bera olmaydi. Axborot jamiyatining faol rivojlanishi tabiiy ravishda o'ziga xos shart-sharoitlarni taqozo etadi, unga ko'ra tarjimon tarjima sifatiga katta ahamiyat qaratishi va yuqori talablarga javob beradigan tarjima yarata olishi zarur.

ADABIYOTLAR:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Lug%CA%BBat>
2. <https://azkurs.org/ozbek-leksikografiyasi-lugat-va-uning-tuzilishi-turlari.html>
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild Toshkent, 2000-y.
4. O'zbek tili leksikologiyasi, Toshkent, 1981-y.

EINIGE GRUNDLEGENDE MERKMALE DER TEMPUSKATEGORIE IM USBEKISCHEN

A.P.Raxmatov

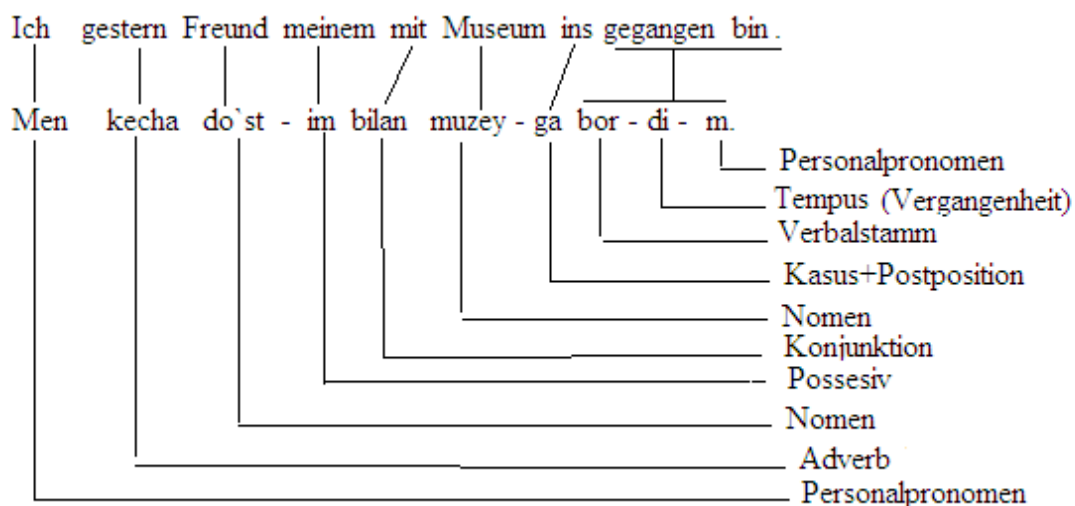
Buxoro davlat universiteti Nemis filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi

Die usbekische Sprache gehört zur türkischen Sprachfamilie, d.h. zu den agglutinierenden Sprachen. Dieses agglutinierende Prinzip zeichnet sich dadurch aus, dass die Suffixe durch Anfügen an das Nomen bzw. an den Verbalstamm grammatische Beziehungen ausdrücken, z. B. *bola* – das Kind, *bola-lar* – die Kinder, *bola-lar-i-miz* – unsere Kinder, *bola-lar-i-miz-ning* – unserer Kinder (Gen. Pl.) oder *ol-moq* – nehm-en, *oldi* – er/sie/es hat genommen, *ol-gan edi* – er/sie/es hatte genommen.

Das Usbekische gehört zu denjenigen Sprachen, die den Satz immer mit dem Verb abschließen. Das Subjekt und seine Ergänzungen stehen meistens am Satzanfang. Die Objekte folgen als inhaltlich verbnähere Satzteile dem Subjekt; so ergibt sich im Satz die Folge Subjekt-Objekt-Verb.

Usbekisch ist eine postspezifische Sprache, in der die Postpositionen ihren Bezugswörtern folgen. Die Wortstellung wird durch Wiedergabe eines deutschen Satzes im Usbekischen verdeutlicht:

Ich bin gestern mit meinem Freund ins Museum gegangen.

Die Wortstellung des Satzes im Usbekischen.

Im verbalen Paradigma des Usbekischen stehen vor allem zwei Gruppen von Verbformen einander gegenüber: die finiten und die infiniten Formen des Verbs. Der Infinitiv besteht im Usbekischen aus dem Verbalstamm und dem Suffix – *moq*, z. B. *yoq-moq* – schreiben; *ol-moq* – nehmen; *ayt-moq* – sagen;

Den Verbalstamm nennt man auch die Nullform des Verbs [4, 179] und er ist im Unterschied zu indoeuropäischen Sprachen der Träger von allgemeinen grammatischen

III BO'LIM. ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI.....	74
I sho'ba. Zamonaviy fonetika va fonologiyaning dolzarb masalalari.....	74
Xurram Rahimov. Фикрлашга ўргатайлик.....	74
Saydaliyev Saidumar. Fonetika darsida xatolar ustida ishlash.....	76
Alimova M.X., Мамадалиев А.М. ЧЕТ ТИЛ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР АҲАМИЯТИ.....	79
Ismailov Yusuf. FONOLOGIK KOMPETENSIYA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING TARKIBIY QISMI SIFATIDA	84
Тошов Зиявуддин Бадриддинович. ФОНОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ.....	86
Шухратхон Имяминова. ТОВУШ ИЛМИНИНГ ДАРҒАСИ	89
Тошов З.Б. О ФЕНОМЕНЕ ПАУЗЫ В СПОНТАННОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ.....	91
Ҳайдаров А.А. ФОНЕТИК ЎЗГАРИШЛИ СЎЗЛАРНИНГ УСЛУБИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	94
Расулов Зубайдулло Изомович, Саидов Хайрулло Шавкатович. ПРИНЦИПЫ ЭКОНОМИИ ФОНАЦИОННОЙ ЭНЕРГИИ.....	96
Babayev Maxmud Tashpulatovich. TALAFFUZ LUG'ATLARI YARATISHDA XALQARO FONETIK ALIFBO (IPA)DAN FOYDALANISH MUAMMOLARI.....	98
Mahmudov Alisher Yo'ldoshevich. Homidova Nafisa Ramazon qizi. NEMIS TILI PROSODIKASIDA SUPERSEGMENTAL MASALALAR TAHLILI.....	101
II sho'ba. Qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslikning dolzarb muammolari.....	103
M.Begmatov. ILOVA KONSTRUKSIYA SINTAKTIK ALOQANING USLUBIY VOSITASI SIFATIDA.....	103
З.Жуманиёзов . НЕМИСЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУҒАТЛАРДА СОФ ДИПЛОМАТИК ТЕРМИНЛАРНИНГ БЕРИЛИШИ.....	105
Жўраева Малоҳат Муҳаммадовна. КОГНИТИВ ТИЛШУНОСЛИҚДА «КОНЦЕПТ», «ФРЕЙМ» ВА «ГЕШТАЛЬТ» ТУШУНЧАЛАРИ ТЎҒРИСИДА МУЛОҲАЗАЛАР.....	107
Найимов Сади Нарзиевич. НОМШУНОСЛИК СОҲАСИНИНГ ТЕКШИРИШ ОБЪЕКТИ	111
I.Mamasoliyev. Matnni hosil qiluvchi birliklar tarkibidagi ilovali elementlar	114
Ro'ziev Y.B. VILHELM FON HUMBOLT TA'LIMOTIDA RUHIY QUVVAT BILAN TILNING O'ZARO MUNOSABATI MASALASI.....	116
Xamidova M.H. KALENDAR QANDAY PAYDO BO'LGAN?	119
Sh. Imyaminova. NEMIS TILIDAGI MATNLARDA FRAZEOLOGIZMLARNING STILISTIK FUNKSIYASI	122
Y.B. Ro'ziyev, Z.S.Qosimova. O'ZBEK VA NEMIS TILLARIDA TINISH BELGILARINING QO'LLANISHIGA OID.....	125
D.H. Karimova, D. Narzieva. DAS WESEN UND DIE BESONDERHEITEN DER KONZEPTE DER VARIABILITÄT UND INVARIANZ IN DER ÜBERSETZUNG	127
Y.B. Ruziev, Sh. Halimova. DIE SEMANTISCHE FUNKTION DES VOLLVERBS IM USBEKISCHEN	130
Жўраева Максуда Муҳаммадовна. ЁЗМА МАТБУОТ ЖУРНАЛИСТЛАРИ ҲАҚИДА.....	133
G. M. Abishova. NEMIS TILIDAGI DATIV BILAN AKKUZATIV KELISHIGINING QORAQALPOQ TILIDA BERILISHI	135
Д.У. Бердимуратов. Семантико-стилистический анализ концептуально маркированной фразеогруппы (на материале толкового словаря немецкого языка).....	136
Xamidova Muborak Hafizovna. TAQVIM: O'TMISH VA HOZIR	138
M.T. Babayev, M.M. Atadjanova. "LUG'AT – TARJIMONNING ASOSIY QUROLI"	140
A.P.Rahmatov. EINIGE GRUNDLEGENDE MERKMALE DER TEMPUSKATEGORIE IM USBEKISCHEN	142
Марупова Гульноз Умарджоновна. ТИПОЛОГИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ТУРИЗМА.....	145
M.N. Boltayeva. GEOGRAFIK HAQIQATLAR	147
M.F. Furqatova. JADIDCHILIK HARAKATI VA MILLIY TIL RIVOJI MUAMMOLARI.....	149
G. S. Azamatova. O`zbek va nemis tillari otlarning grammatik kategoriyalari	151
R.Sh. Bozorova, S. Zikirov. YOHANN VOLFGANG GYOTE ASARLARIDA GIDROPOETONIMLAR O'RNI.....	153
S.T.Matmurotova, R.Q.Axmedova. FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TURG'UN IBORALARINING O'XSHASH VA FARQ QILADIGAN TOMONLARI.....	156